

İran'ın "Ortak Kapsamlı Eylem Planı" Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar

Inferences on Iranian Energy Policy After "Joint Comprehensive Plan of Action"

Zhuldyz KANAPIYANOVA¹

ÖZET

Bu çalışma İran'ın Batı ile imzaladığı "Ortak Kapsamlı Eylem Planı" sonrası yaptırımların kalkmasıyla Tahran'ın enerji politikalarını neoliberal teori bağlamında analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda İran'ın mevcut enerji potansiyeli, yaptırımlardan önceki ve sonraki enerji durumu ele alınmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre İran'a karşı uygulanan yaptırımların kalkmasıyla İran'ın petrol ve doğal gaz üretiminin arttığı ve enerji konusunda alternatif ülkeler ile mutlak kazanç nezdinde işbirliğine hazır olduğu ortaya çıkmıştır. Yıllarca uygulanan yaptırımların etkisini kaldırmak için İran, İran-Türkiye-Avrupa, TANAP ve buna benzer çeşitli petrol ve doğal gaz boru hattı projelerinde yer alıp almaması tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran'ın enerji politikaları, yaptırımlardan sonra İran, doğal gaz projeleri.

ABSTRACT

This paper aims to analyze Tehran's energy policy in the context of the neoliberal theory after the "Joint Comprehensive Plan of Action" which was signed between Iran and the West. In this context, the Iran's current, before and after sanctions energy capacity is discussed. The results indicate that with the removal of the sanctions, Iran's oil and natural gas production and export has increased. Also Iran has ready to cooperate with alternative states in the energy field in the case of absolute gains. Iran can take place in various oil and natural gas pipeline projects as Iran-Turkey-Europe and TANAP to remove effects of sanctions which was imposed on Iran for many years.

Keywords: Iranian energy politics, Iran after sanctions, natural gas projects.

1.GİRİŞ

İran kanıtlanmış zengin doğal gaz ve petrol kaynaklarıyla dünyanın önde gelen enerji devletlerinden biridir. Fakat enerji devi olan İran, elinde bulundurmuş olduğu enerji avantajını Batı tarafından kendisine karşı uygulanan yaptırımlar ve yabancı yatırımın yetersizliği yüzünden kullanamamıştır. Uygulanan yaptırımlardan dolayı İran'ın güçlü olduğu petrol ve doğal gaz sektörü dahil finansal kurumları olumsuz derecede etkilenmiştir. Ülkede enflasyon ve işsizlik oranı artarak, yabancı yatırımlar geri çekilerek ve ulusal para riyal devalüe olarak İran'ın ekonomisi ciddi derecede zayıflamıştır. Böylece ekonomi ve enerji sektörü zayıflayan İran uluslararası anarşik sisteminin dışında kalarak bölgede ve dünyada etkisini kaybetmiştir. Yukarıda bahsedilen sorunları ortadan kaldırmak için Tahran, P5+1 ülkeleri (BM

Güvenlik Konseyi (GK) beş daimi üyesi: ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, ÇHC) ve Almanya ile nükleer programı hususunda ortak bir anlaşmayı ve Batı ile işbirliğini kabul etmiştir. İran'ın Batı ile yıllardır varılmayan 14 Temmuz 2015 tarihli nükleer konusundaki işbirliği Tahran'ın 2013 yılında seçilmiş Cumhurbaşkanı, liberal ve ılımlı Hasan Ruhani tarafından sağlanmıştır. Fakat 8 Kasım 2016 tarihinde ABD başkanı seçilen Donald Trump seçim kampanyası sürecinde nükleer anlaşmayı "tarihin en kötü anlaşması" olarak değerlendirecek sert bir şekilde eleştirmiştir (Murphy, 2017). Trump başkan seçildikten sonra nükleer konusundaki tavrını yumuşatarak anlaşmanın ülkesinin güvenliğine zarar verip vermeyeceği hususunda gözden geçirileceğini duyurmuştur. Fakat nükleer anlaşma BM GK'nin ortak kararı ve ABD kendi başına alacağı kararla Rusya ve Çin hükümetinden onay almadan anlaşmayı değiştiremeyecektir (Uygur, 2016).

14 Temmuz 2015'te varılan Ortak Kapsamlı Eylem Planı (Joint Comprehensive Plan Of Action (JCPOA)) (Jewish Virtual Library, 2015) anlaşması gereği İran'ın nükleer faaliyetini azaltması durumunda kendisine karşı uygulanan tüm yaptırımların kademeli olarak kaldırılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu yaptırımların kaldırılmasıyla birlikte İran yıllardır geliştiremediği dış ticaretini geliştirerek ekonomi, enerji gibi çeşitli alanlarda yeni işbirliği alanlarına giderek bölgedeki ve uluslararası alandaki etkisini hissettirmeye çalışacak ve bölgede önemli aktör konumuna gelecektir.

Çalışmanın temel amacı, yıllardır yaptırıma maruz kalan ve yaptırımların kademeli olarak kaldırılmasıyla bölgede gücünü arttıracak olan İran'ın enerji potansiyelini tespit ve enerji konusunda zengin olan İran'ın yeni işbirliklerini analiz etmektir. Bu doğrultuda İran'ın enerji kapasitesi, yapılacak olan yeni işbirliklerinin olasılığı istatistik verilerle ve yorumlarla analiz edilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın ana tezi; Uluslararası anarşik sistemin rasyonel enerji devi olan İran, yaptırımlar kaldırılmaya başladıktan sonra ülkesinin ekonomik gücü olan enerji kaynakları aracılığıyla potansiyel ülkeler ile uluslararası işbirliğine girerek ve bu işbirliklerinden mutlak kazanç elde ederek önemli bir aktör haline gelecektir. Yaptırımların etkisini kaldırıp ekonomik gücünü arttırmak için İran, zengin doğal kaynakları aracılığıyla yeni enerji politikaları ekseninde karşılıklı bağımlılık ve ortak çıkar bağlamında enerji boru hattı projelerinde yer alacaktır.

Bu bağlamda çalışmanın kuramsal alt yapısı neoliberal teori çerçevesinde ele alınacaktır. Neoliberal kuramın seçilmesinin nedeni, neoliberalizm uluslararası çatışma yerine barış ve işbirliği konuları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca liberallere göre, uluslararası ilişkilerin tek gündemi güvenlik konuları değildir, enerji, çevre gibi diğer konular da en az güvenlik kadar önemlidir (Arı, 2013, s. 306). Bu konuda Joseph S. Nye'in belirttiği üzere günümüzde askeri güce yapılan vurgu her gün azalarak, onun yerine ekonomi, enerji, teknoloji, eğitim gibi faktörler daha fazla önem kazanmaya başlamaktadır (Nye, 1992).

Yıllardır yaptırımlara maruz kalan İran, neoliberal teori çerçevesinde yeni işbirliklerini geliştirerek zayıf kalan alanlarını nisbi kazanç gütmekten mutlak kazanç çerçevesinde geliştirmeye çalışacaktır (Arı, 2013, s. 308-310). Bu yüzden "İran'ın Ortak Kapsamlı Eylem Planı Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar"

başlıklı çalışmanın anlaşılması ve belli bir kuram çerçevesi içerisinde konu dışına çıkmadan anlatılması bağlamında neoliberal kuram benimsenmiştir.

İran'ın enerji anlamında herhangi bir ülke ile yeni işbirliğine yönelmesi ve bu doğrultuda adım atmak istemesi, girecekleri işbirliklerinde çok fazla kâr beklememesi ancak ülkesine kâr getirebilecek bir projede yer almak istemesi çalışmanın neoliberal teori çerçevesinde analiz edilmesinin diğer nedeni olmuştur. Bu doğrultuda çalışma mutlak kazanç, ortak çıkar, ekonomik güç, uluslararası işbirliği, uluslararası anarşi sistem, karşılıklı bağımlılık, rasyonel devlet, enerji gibi kavramlar ve bu kavramlar arasında kurulan kuramsal çerçeve içerisinde irdelenecektir.

İran ve Batı arasındaki enerji ilişkileri neoliberal kuramcılar R. Keohane ve J.Nye'in geliştirdiği karşılıklı bağımlılık ilkesi bazında analiz edilecektir (Keohane & Nye, 2001). Buna ek olarak İran'ın alternatif ülkelerle gerçekleşecek olan işbirliği neoliberal kuramcılarının savunduğu mutlak kazanç nezdinde hayata geçirilecektir (Kegley Jr., 1995). İran ve Batı arasındaki enerji alanındaki işbirliğinin geliştirilmesi Mitrany'nin belirttiği devletler arasındaki işbirliğinin önce taraflar için en uygun alanda geliştirilmesi, daha sonra diğer alanlara yayılma ilkesi bazında ele alınacaktır (Mitrany, 1948). İran kapalı ekonomi politikasından vazgeçip serbest ticarete geçmesi neoliberal kuramcı Ricardo'nun ortaya attığı serbest ticaret ilkesi bazında incelenecektir (Ricardo, 1911). Bu bağlamda İran'ın yeni işbirlikleri niteliksel yöntemle ele alınarak neoliberal teori kuramcılarının geliştirdiği ilkeler bazında analiz edilecektir.

Çalışmanın birinci bölümünde kavramsal ve kuramsal yaklaşım, İran'daki karar alma kurumlarının dış politikasının neoliberal kuram ile bağlantısı analiz edilecektir. İkinci bölümde İran'ın doğal gaz ve petrol rezervleri, havzaları, enerji ithalatçıları, JCPOA öncesi yapılan enerji ihracat rakamları ile genel bilgi verilerek ele alınacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde İran'ın JCPOA sonrası yürütülen enerji üretim ve ihracatı üzerine tahminler, çeşitli boru hattı projelerine İran'ın üyeliği konusundaki tartışmalar, sıvılaştırılmış doğal gaz (Liquefied Natural Gas-LNG) projeleri üzerine beklentiler ve tahminler yürütülecektir.

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL YAKLAŞIM

Uluslararası sistemde 18. ve 19.yüzyılda hâkim olan neoliberalizm kuramı realizmden uluslararası çatışma yerine barış ve işbirliği konuları üzerinde yoğunlaşarak farklılaşmıştır. Uluslararası sistemin

temel aktörü devlet olarak değerlendiren realistler yerine neoliberaler sistemde devletten başka da aktörlerin olduğunu savunmaktadır. Neoliberal teori realist teoriyi eleştirerek ve zaman zaman bazı varsayımlarına katılarak önceki liberal teorilerden ayrılmıştır. Örneğin, neoliberaler neorealistler gibi sistemin anarşik yapısını kabul etmekte ve neoliberalere göre, sistemin anarşik¹ (Wendt, 1999, s. 246-250) yapısı devletler arasındaki işbirliğine engel olmamaktadır.

Ayrıca neoliberaler, realistlerin uluslararası politikayı bir devletin kazancı ancak diğerinin kaybı üzerine olduğunu ve bu sebepten dolayı aldatmanın yaygın olduğu, sıfır toplamlı bir durum olarak gördükleri durumu önleyen "karşılıklık" mekanizmasının olduğundan ve devletler işbirliğini söz konusu mekanizmaya göre gerçekleştirdiklerini savunmaktadır (Çakmak, 2014, s. 135). Her iki tarafın da kazanmasını öngören söz konusu karşılıklık mekanizması İran ve İran ile işbirliğine girecek olan devletlerin ortak çıkarlarına daha kolay ulaşmaları için imkân sağlayacaktır.

1979'dan bu yana İran'ın karar alma mekanizmasında iki düşünce tarzı – realist ve liberal – ağırlık göstermiştir. Ruhullah Humeyni ve Mahmud Ahmedinecad dönemi İran "sert güç" politikasını benimseyerek Batı karşıtı realist dış politika benimserken, Haşimi Rafsancani, Muhammed Hatemi ve Hasan Ruhani dönemi İran, Batı ile işbirliği, uzlaşma, diyalog ve barışa dayalı ılımlı liberal pragmatist bir dış politika yürütmüşlerdir (Sandıklı & Emeklier).² Liberal Ruhani, realist Ahmedinecad döneminde ülkesinin Batı ile krizde olan ilişkilerini "yumuşak güç" politikası ile işbirliği, barış ve karşılıklı anlayış üzerine oturtmaya çalışmaktadır. İran'ın Batı ile işbirliğine girerek sağlanan JCPOA Ruhani'nin liberal pragmatist düşünce ve politikasının bir nevi kanıtıdır. Ruhani JCPOA sonrası 28 Eylül 2015'te BM Genel Kurulu toplantısında yaptığı konuşmada çatışma ve savaş yerine barış ve uzlaşmayı tercih ettiğini vurgulamıştır:

"İlk defa iki taraf uluslararası hukuk çerçevesinde savaş yerine barışı çatışma yerine diyalog ve karşılıklı anlayışı tercih etmiştir. Söz konusu anlaşma bölgeye istikrar ve barış getirerek bölgedeki sürdürülebilir barışın kalıcılığını garanti etmektedir"(Times of Israel, 2015).

Buna ilaveten neoliberalere göre, devletler arasında, özellikle ekonomik konularda "karşılıklı bağımlılık" (Viotti & Kauppi, 1999, s. 307-318) artmaktadır. Neoliberalizme önemli katkıda bulunan R. Keohane ve J.

Nye'a göre, karşılıklı bağımlılık; ülkeler ve ülkelerdeki aktörler arasındaki karşılıklı etkileşimi şekillendiren koşullardır. Diğer bir ifadeyle, uluslararası sistemde devletler, aktörler ve toplumlar arasında etkileşim kanalının yarattığı bağlantı ve ilişkilerin karmaşık koşullar bütünüdür (Keohane & Nye, 2001, s. 7). Karşılıklı bağımlılığa göre, iki aktör arasındaki ilişki, ikisinden biri diğerine göre daha fazla önem taşıdığı zaman ortaya çıkmaktadır. Yani, aktörlerden birisinin diğerine ihtiyacı daima daha fazla ve bu durum diğer aktör için önemli bir pazarlık gücü anlamını taşımaktadır. Fakat her harikulade taraflar çıkarlara sahip olduklarından ilişkinin sağlıklı bir şekilde devam etmesi için karşılıklı bağımlılık ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinde bağımlılık ilkesinde var olan aktörlerden birinin diğeri üzerinde mutlak kontrol ve belirleyici bir unsurun hakim olduğu asimetrik güç ilişkisi yerine farklı seviyelerde bulunan her iki tarafın ilişkilerinin devamına yönelik istek ve çaba görülmektedir. Karşılıklı bağımlılıktan söz edilebilmesi için taraflar için herhangi bir maliyetin söz konusu olması ve bu maliyetin tarafların hareket özgürlüğüne sınırlama getirmesi gerekmektedir (Keohane & Nye, 2001, s. 8).

İran ve Batı ülkeleri arasındaki karşılıklı bağımlılık İran'ın zengin olduğu enerji kaynaklarını enerji sorunu yaşayan Batı'ya pazarlayarak gerçekleşecektir. Bu işbirliğinin sonunda İran ekonomik gücüyle beraber siyasi ilişkisini geliştirecek, aynı zamanda Batı enerji sorununu çözmüş olacak ve bu sayede her iki taraf da söz konusu işbirliğinden kârlı çıkacaktır. Zaten İran ve İran ile işbirliğine girebilecek diğer devletler rasyonel aktörler oldukları için işbirliğine girmek kolaylık sağlayacaktır. Ayrıca Stein'e göre, devletler askeri gücünden dolayı ekonomik gücüne önem vermekte ve bu sebepten dolayı ekonomik alandaki işbirliği daha yoğun ve başarılı bir şekilde gerçekleşmektedir (Stein, 1993). Bu yüzden İran ve İran ile işbirliğine girecek olan devletler arasındaki ekonomik ve enerji alandaki işbirliği de başarılı bir şekilde ilerleyecektir.

Ayrıca neoliberal teoriye göre, "refah devleti" vatandaşlarının refahını arttırmayı temel amaç edinmiştir. İran için "refah devleti", yaptırımlardan kaynaklanan ülkesindeki işsizliği, enflasyonu yok etmek, ekonomi durumunu güçlendirmek ve halkın yaşam standardını yükseltmektir. Bu amaçlar doğrultusunda İran, Batı dünyası ile işbirliğine girerek JCPOA'yı kabul etmiş ve anlaşma sonrası enerji politikasını çeşitlendirmeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla, Tahran hükümeti vatandaşlarının ekonomik refahını

arttıracak olan enerji işbirliği arayışına girişecektir. Bu konuda İran'ın petrol ihracatı birliği Başkanı Hamid Hüseyini JCPOA sonrası petrolün fiyat konusunda rekabete girmeden "mutlak kazanç" temelinde ihraç edilmesi gerektiğini savunmuştur (Benoit, 2016). İran zayıf kalan ekonomi ve enerji sektörünü bir an önce ayağa kaldırmak için "nisbi kazanç" yerine "mutlak kazanç" ile ilgilenecektir. Fakat bu durum realistlerin "yüksek politika" olarak belirlediği askeri ve güvenlik konularında değil, "alçak politika" (Keohane & Nye, 2001) olarak nitelendirilen ekonomik konularda daha başarılı olacaktır. Çünkü askeri konularda aldatma zararı ekonomik konulara göre daha maliyetlidir (Lipson, 1993). İran, aldatma zararı daha maliyetli olan "yüksek politika" olarak belirlenen askeri konularda değil, "alçak politika" olarak değerlendirilen petrol ve doğal gaz projelerinde yer almaya çalışacaktır.

3. İRAN'IN ENERJİ POTANSİYELİ VE JCPOA ÖNCESİ DURUM

İran, Avrasya'daki merkezi konumu nedeniyle jeostratejik önemi büyük ve Ortadoğu bölgesinde önemli bir güç olarak değerlendirilmektedir. Sahip olduğu geniş petrol ve doğal gaz kaynakları İran'ın uluslararası enerji güvenliği açısından dünya ekonomisinde önemli bir yer edinmesini sağlamıştır.

Dünya petrol rezervlerinin %9,3 oranını oluşturan İran 157 milyar varillik petrol rezerviyle Venezuela, Suudi Arabistan ve Kanada'dan sonra dünyanın dördüncü ve dünya doğal gaz rezervlerinin %18,2 oranını oluşturarak 34 trilyon metre küp doğal gaz rezerviyle dünyanın en zengin birinci ülkesi konumundadır (BP Statistical Review , 2015). Ayrıca İran, dünyanın en büyük 10 petrol ve en büyük 5 doğal gaz üreticileri listesinde yer almaktadır. Örneğin, 2014'te İran günlük 3,6 milyon varil petrol, 172,6 milyar metre küp doğal gaz üretmiştir (US Energy Information Administration, 2015). Bunun yanı sıra İran'da 700 milyar dolar değerinde 68 çeşit mineral, yaklaşık 55 milyar ton kanıtlanmış metal ve metal olmayan kaynaklar, çinko rezervi (dünyanın en büyük), bakır rezervi (ikinci büyük), demir rezervi (dokuzuncu büyük) ve dünyanın onuncu büyük uranyum rezervi bulunmaktadır (The Mining Industry in Iran, 2015).

İran doğal gaz rezervleri tek bir bölgede bulunmadığından ve bu rezervlerin büyük çoğunluğu geliştirilmediğinden dolayı büyük bir potansiyel arz etmektedir. Tahran doğalgaz rezervlerinin ancak %48'lik oranını işletilebilmekte ve Güney Fars, Kuzey Fars ve Kiş ülkede bulunan en önemli doğal gaz

sahalarındandır (Tagliapietra & Fondazione, 2014). Basra Körfezi'nde bulunan Güney Fars alanı İran'ın en büyük hidrokarbon projesi olarak sayılmakta ve İran'ın ispatlanmış doğal gaz rezervlerinin %40'ını oluşturmaktadır (US Energy Information Administration, 2015).

Büyük doğal gaz üreticisi olan İran, ABD ve Rusya'dan sonra dünyanın üçüncüsüdür. Yaptırımlardan dolayı bazı projelerin iptal olmasına ya da gecikmesine rağmen İran'ın doğal gaz üretimi Güney Fars sahasının yeni bölümlerinin açılmasıyla süreklilik göstermiştir. İran'ın doğal gaz üretimi 2011'de 159,9 milyar metre küp iken, 2013'te 164 milyar metre küp, 2014'te ise 172,6 milyar metre küpe ulaşarak artış göstermiş fakat iç tüketimin yüksek olmasından dolayı ihracat önemli ölçüde azalmıştır. Örneğin, 2011'de tüketim 162,4 milyar metre küp iken, 2013'te 159,4 milyar metre küp, 2014'te 170,2 milyar metre küpü oluşturmuştur (BP Statistical Review , 2015).

İran doğal gaz piyasasındaki yüksek iç tüketimi karşılamak amacıyla diğer ülkelerden doğal gaz ithal etmek durumundadır. Bu nedenle İran doğal gaz konusunda hem ihracatçı hem de ithalatçı durumundadır. Buna ilaveten İran doğal gaz ticareti LNG terminaline sahip olmadığından dolayı boru hatlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. İran, Türkmenistan'dan Korpeje-Kordkuy doğal gaz boru hattı aracılığıyla 1997'den bu yana yıllık 8 milyar metre küp doğal gaz ithal etmektedir. Buna ek olarak 2010 senesinden itibaren yıllık maksimum 12 milyar metre küp kapasitesine sahip olan Dauletabad-Sarakhs-Khangiran doğal gaz boru hattı ile yıllık 20 milyar metre küp doğal gaz Türkmenistan'dan İran'a transfer edilmektedir (Gas Matters, 2010). 2013'e geldiğinde İran'ın doğal gaz ithalatının %90'ı Türkmenistan'dan kalanı ise Azerbaycan'dan gerçekleştirmiştir. Fakat ABD ve AB'nin uyguladığı yaptırımlar İran'ın Türkmenistan'dan yaptığı doğal gaz ithalatını 2012'de önceki yıla göre %35, 2013 yılında ise %21 oranında azaltmıştır (US Energy Information Administration, 2015).

Kısaca İran, sahip olduğu zengin kaynaklarına rağmen kendine karşı uygulanan ekonomik yaptırımlar ve iç tüketimin yüksek olmasından dolayı küresel piyasada önemli bir doğal gaz ihracatçısı konumuna gelememiştir. İran doğal gaz ihracatının 2013'te %90'ı Tebriz-Ankara boru hattı ile Türkiye'ye, 2009'dan bu yana yıllık sadece 450 milyon metreküp civarında doğal gazı Ermenistan'a sevk etmektedir (Jalilvand, June, 2013). Locke ve Rousseau'dan esinlenen neoliberal yaklaşıma göre, uluslararası sistemdeki merkezi

otoritenin amacı, devletler arasındaki işbirliğini ve devletlerin ortak çıkar peşinde koşmaları için uygun ortamı sağlamaktır (Arı, 2013, s. 309). İran ile Ermenistan liderleri doğal gazı ortaklaşa Avrupa'ya aktararak uygun işbirliği ortamı hazırlamaktadır (Iran Can Supply Gas to Europe via Black Sea, 2016). Buna ilaveten yıllık sadece 250 milyon metreküp İran doğal gazı Azerbaycan'ın Nahçıvan bölgesine aktarılmaktadır. Nahçıvan ve Kuzey İran arasında gerçekleşen ithalat ve ihracat karşılıklı doğal gaz alışverişi esasında yürütülmektedir (Akhundzada & Özkan, 2014, s. 5-6). Azerbaycan ve İran örneğinde görüldüğü gibi neoliberalizme göre, karşılıklı çıkarların söz konusu olduğu işbirliğinde vazgeçme ya da rakibe karşı avantajlı hale gelmeye çalışma gibi davranışlarda bulunmanın oranı daha az olduğundan tarafları işbirliğine daha fazla yönlendirmektedir (Arı, 2013, s. 311-312). Bu yüzden İran ve Azerbaycan enerji alanındaki işbirliğine yıllardır sağlam bir şekilde devam ettirebilmektedir.

Facts Global Energy raporlarına göre, İran'ın ham petrol rezervlerinin yaklaşık %70'i deniz sahalarında, kalanı karada ve çoğunlukla Basra Körfezi, Huzistan bölgesinde bulunmaktadır (Oil in Iran, 2015). Marun, Ahvaz-Asmari ve Gaçsaran, Huzistan bölgesinde bulunan en önemli kara petrol sahaları, günlük 175 bin varil üretim kapasitesi ile Abuzer en büyük deniz sahası olarak sayılmaktadır. Ayrıca İran'ın 500 milyon varil kanıtlanmış petrol rezervi Hazar denizinde bulunmakta, fakat Türkmenistan ve Azerbaycan ile yaşanan toprak anlaşmazlıklarından dolayı bu rezervlerinin araştırma ve geliştirme çalışmaları durdurulmuştur. Buna ek olarak İran, Irak, Katar, Kuveyt ve Suudi Arabistan ile kara ve deniz petrol alanlarını paylaşmaktadır (US Energy Information Administration, 2015).

İran, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (Organization of Petroleum Exporting Countries-OPEC) kurucu üyesi ve yaptırımlardan önce OPEC'in en büyük ikinci (yaptırımlardan sonra en büyük beşinci), dünyanın en büyük dördüncü petrol ihracatçısı olmuştur. 1970'ten bu yana İran'ın petrol üretimi gerek savaş gerek yaptırımlar ve yabancı yatırımların eksikliği nedeniyle büyük ölçüde değişmiştir. Örneğin, 1976 ve 1977'te İran'ın günlük petrol üretimi ortalama 5,5 milyon varil iken, 1979 devriminden bu yana savaş, sınırlı yatırım ve yaptırımlardan dolayı petrol üretiminde düşüş görülmüştür. Son yıllarda petrol sektörünü hedef alan yaptırımlardan dolayı yabancı şirketlerin yeni projeleri mevcut projelerle beraber iptal olmuş ve 2007'den bu yana üretime

giren yeni petrol sahasının olmaması nedeniyle petrol üretiminde sürekli düşüş gözlemlenmiştir. 2011 yılının sonu ve 2012 yılının ortalarında uygulanan yaptırımlar 2011'de İran'ın günlük 4,3 milyon varil olan petrol üretimini 2013'te günlük 3,4 milyon varile düşürerek İran petrol üretimini ciddi derecede zayıflatmıştır (BP Statistical Review , 2015). BM, AB ve ABD tarafından uygulanan yaptırımlar İran'ın petrol üretimini azaltarak petrol ihracatını da engellemiştir.

İran'ın ham petrol ihracatı 2011'de günlük 2,6 milyon varil olan petrol üretimi ABD ve AB yaptırımlarından dolayı 2013'te günlük 1,3 milyon varil petrole gerilemiştir. 2014'te yaptırımların hafifletilmesiyle beraber İran'ın petrol ihracatı yaklaşık günlük 150,000 varilden günlük 1,4 milyon varil petrole yükselmiştir (US Energy Information Administration, 2015). Bu konuda ülkenin en önemli ithalatçıları olarak %22 oranla Çin, %18 ile AB, %17 ile Japonya, %13 ile Hindistan, %10 ile Güney Kore ve %7 ile Türkiye takip etmektedir (İşeri, Haziran 2012).

Görüldüğü üzere, İran'ın toplam ihracatının yaklaşık %80-90 oranı petrol ve doğal gaz ürünlerinden oluşmakta ve dolayısıyla devlet bütçesinin %40-50 oranı geliri enerjiye bağımlıdır (Damianova, 2015). Bu nedenle İran ekonomisi tamamen neoliberal teorinin önem verdiği enerjiye dayalı bir ekonomi görünümü vermektedir.

İran'ın zengin enerji kaynaklara sahip olmasına rağmen, uygulanan yaptırımlardan dolayı yabancı yatırımı azalmış ya da tamamen yok olmuş, mevcut üretim yerleri durdurularak yeni üretim sahaları açılmamıştır. Bu durum petrol üretimini azaltarak petrol ihracatını ciddi derecede gerilemiştir. Aynı zamanda doğal gaz ithalatı ve ihracatı da iç tüketimin yüksek olmasından ve yaptırımların çoğalmasından dolayı önemli ölçüde eksilerek ekonomiyi zarar vermiştir.

4. JCPOA SONRASI İRAN'IN ENERJİ POLİTİKALARI ÜZERİNE ÇIKARIMLAR

2 Nisan 2015'te İran ve P5+1 ülkeleri nükleer konuda ortak bir karara vararak çerçeve anlaşmasını imzaladıktan ve 14 Temmuz 2015'te Viyana'da nihai JCPOA anlaşmasına vardıkdan sonra İran'ın anlaşma şartlarını yerine getirdikten sonra kendisine karşı uzun yıllar uygulanan ekonomik yaptırımların kademeli olarak kalkması kararlaştırılmıştır. Taraflar arasında imzalanan JCPOA 20 Temmuz 2015'te BM GK 2231 (2015) sayılı kararı ile kabul edilmiştir (United Nations Security Council, 2015). Anlaşma 18 Ekim 2015'te yürürlüğe girmiş ve ABD ve AB İran'ın nükleer

silahına karşı uygulanan yaptırımların kaldırılması için harekete geçmiştir (Information Note on EU Sanctions to be Lifted under the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), 2016). Varılan anlaşmadan sonra İran'ın nükleer alanları Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın (IAEA) denetimlerine tabi tutulmuş ve denetim sonrası IAEA İran'ın nükleer silah yapma yönünde faaliyetlerde bulunmadığına dair açıklama yapmıştır. Açıklamadan sonra ABD ve AB 17 Ocak 2016'da İran'a karşı uygulanan ekonomi ve finansal yaptırımların kaldırılacağını duyurmuştur (Aljazeera, 2016). Bu kararlar İran'ın finansal kurumları, bankaları tekrar faaliyete açılmış, doğal gaz ve petrol, nakliye, gemi inşa ve taşımacılık sektörüne karşı uygulanan yasaklar kaldırılmıştır. Ayrıca altın, metal, diğer kıymetli madenler, banknot ve madeni paranın satışı, tedariki, ihracatı ve taşınmasına izin verilmiştir. Fakat silahlanma, füze teknolojisi, nükleer transferleri ve faaliyetleri ile ilgili yaptırımlar ve kısıtlamalar nükleer silahının yapımına dair tüm şüphenin giderilmesine kadar kaldırılmaması kararlaştırılmıştır (Information Note on EU Sanctions to be Lifted under the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), 2016).

Nükleer anlaşma imzalandıktan sonra İran hükümeti ekonomisinin aktif hale gelmesi için yaptırımların bir an önce kalkmasını beklerken, yaptırımların kalkması kademe kademe ilerleyerek temkinli şekilde gerçekleşmektedir. Diğer taraftan ABD hükümeti nükleer anlaşma ile İran'ın nükleer programını tamamen kontrol altına aldıklarını düşünürken, İran barışçıl amaç taşıyan füze denemelerini gerçekleştirmiştir (Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyaseti, 2016). Fakat tüm bu hususlara rağmen İran ve Batı arasındaki nükleer konusundaki işbirliği ve yaptırımların kalkması süreci kademeli olarak devam etmektedir.

Özellikle 8 Kasım 2016'da Trump'ın ABD Başkanı seçilmesi ile nükleer anlaşmanın geleceği tartışılmaya başlamıştır. Zira seçim kampanyası boyunca Trump Başkan seçilince anlaşmayı feshedeceğini duyurmuştur. Fakat Trump Başkan olunca anlaşmanın ABD'nin ulusal güvenliğine tehdit olup olmayacağı hususunda gözden geçirileceğini duyurarak sert tavrından vazgeçmiştir. (Uygur, 2016).

Trump'ın çıkarabileceği zorluklara rağmen ekonomi ve finansal sektöre karşı uygulanan yaptırımların kademeli olarak olsa da kalkmasıyla beraber İran'ın serbest ticarete geçerek aktif dış politika izlemesi ve yaptırımlardan önceki haline kavuşması öngörülmektedir. Neoliberalizme göre,

serbest ticaretin kapalı ekonomiye tercih edilmesinin savaş ihtimaline son vereceği varsayımdır (Burchill, et al., 2013, s. 89). İran da kapalı ekonomiden çıkıp serbest ticarete geçerek ülkeler ile olan savaş ihtimalini azaltacaktır. Zira J. Nye'a göre, günümüzde uluslararası gücün değerlendirilmesinde ekonomi ön plana çıkmaktadır (Nye, 1992). Bu yüzden İran'ın yıllar boyunca yaptırımlara maruz kaldığı ekonomi ve dış politikasını geliştirmek için ilişkileri iyi olan ülkeler dışında yeni bir işbirliği alternatiflerine de girmesi beklenmektedir. JCPOA anlaşmasında nükleer faaliyetlerin sınırlandırılması konularında tavize yer vermesinin en önemli nedeni yıllardır geliştiremediği enerji politikalarının çeşitlenerek tekrar aktif hale gelmesidir. İran'ın bu konudaki temel amacı çöken ekonomisini tekrar ayağa kaldırmak ve bölgedeki önemli bir güç konumuna gelmektir.

Bu durumda İran, iyi bir enerji pazarı olan Avrupa için yeni bir alternatif enerji merkezi olmayı hedeflemektedir. Enerji sıkıntısı olan Avrupa, enerji ihtiyacını karşılamak için doğal kaynakları topraklarında barındıran İran ile karşılıklı bağımlılık nezdinde ilişkilerini geliştirebileceklerdir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinden Avrupa enerji ihtiyacını karşılarken İran hem enerji potansiyelini yurt dışına pazarlayarak ekonomisini düzeltecek, hem bu sayede Avrupa ile siyasi ilişkilerini güçlendirerek uluslararası sistemde önemli aktör konumuna gelecektir. Örneğin anlaşma sonrası İran cumhurbaşkanı Ruhani uzun bir aradan sonra 17 Ocak 2017 tarihinde Davos zirvesine katılmış, daha sonra ilk defa cumhurbaşkanı düzeyinde Avrupa'ya ziyaretler gerçekleştirmiştir (Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyaseti, 2016). Bu ilişki sayesinde İran Avrupa'ya karşı pazarlık gücünü elde ederek politik-ekonomi ilişkilerini sağlamlaştıracak, aynı zamanda Avrupa'nın İran'a karşı hassasiyeti ortaya çıkararak İran'ın uluslararası alandaki pozisyonunu güçlenecektir.

Zira neoliberallere göre, serbest ticaret ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, modern karşılıklı bağımlılık teorisinin özünü teşkil etmektedir (Burchill, et al., 2013, s. 96). Ayrıca karşılıklı bağımlılık, zorlama olmadan ekonomik düzeyde herkesin kazanması demektir. Bu konuyla ilgili İran yetkilileri yaptırımlar kalkar kalkmaz Avrupa enerji güvenliğine önemli katkı sağlayabileceklerini defalarca dile getirmişlerdir (Petro Energy Information Network, 2014). Avrupa ve İran arasında karşılıklı bağımlılık ilkesi esnasında gelişen işbirliğinden dolayı hem Avrupa hem de İran eşit düzeyde yararlanacaktır.

Mitrany'e göre, devletler arasında işbirliği ilk etapta taraflar için en uygun teknik alanlarda gerçekleştirilmekte; bu etap başarıyla tamamlandıktan sonra, tarafların karşılıklı kazanç sağlayacakları diğer fonksiyonel alanlara yayılma eğilimi gösterecektir (Burchill, et al., 2013, s. 97). İran ve Avrupa arasındaki işbirliği de önce iki taraf için en uygun enerji alanında gerçekleştirilip başarıya ulaştıktan sonra diğer – siyasi, sosyal ve kültürel – alanlara yayılacaktır.

İran'ın yaptırımların kaldırılmasıyla uluslararası arenaya geri dönüşü onun Avrupa dışında birçok ülke (Hindistan, ÇHC, komşu ülkeleri) ile yeni enerji işbirliklerini ortaya çıkarabilmektedir. Bu işbirlikleri neoliberal kuramın önemli kavramı olan mutlak kazanç nezdinde gerçekleşecektir. Çünkü neoliberal teori uluslararası anarşiyi savaşı doğuracak tehlike olarak görmediğinden dolayı rakibin kazancı üzerinde durmaktansa kendilerinin sağladıkları kazançta daha çok önem vermektedir (Arı, 2013, s. 310). İran yaptığı işbirliği esnasında rakibinin ne kadar kazandığına bakmaksızın ne kadar olursa olsun kendi kazancını önemseyecektir.

İran'ın 2012'den 2015'e kadar yaptırımlardan dolayı aynı seviyede olan (2012 yılı günlük 3,7 milyon varil, 2013 yılı 3,5, 2014 yılı 3,6) petrol üretimi yaptırımlar kaldırıldıktan sonra günlük yaklaşık +/-250,000, daha sonra +/-750,000 varil artarak devam edecek ve 2017 yılı sonu itibarıyla günlük 4 milyon varile ulaşacaktır (US Energy Information Administration, 2016). Ayrıca, İran yetkililerine göre, yaptırımlar kalktıktan sonra ülkenin doğalgaz üretiminin 2020'ye doğru yaklaşık %30-40 oranı civarında artması beklenmektedir.

Yaptırımlardan dolayı yabancı yatırımlardan yoksun kalan İran enerji sektörünün JCPOA sonrası yaptırımların kaldırılmasıyla beraber tekrar aktif hale gelmesi söz konusudur. Anlaşma uyarınca, yaptırımlar kaldırıldıktan sonra yabancı şirketler İran'a tekrar yönelmeye başlamıştır. Dünyanın büyük petrol ve doğal gaz şirketlerinden olan British Petroleum İran'ın enerji sektöründe tekrar faaliyet göstermelerine hazır olduklarını bildirmişlerdir (National Iranian Oil Company, 2016). Ayrıca 5-8 Mayıs 2016'da Tahran'da gerçekleşen enerji fuarı kapsamında İtalyan enerji firmaları ve İran arasında yeni işbirliği konusunda mutabakat zaptına imza atılmıştır (Official Website of the President of the Islamic Republic of Iran, 2016). Buna ek olarak İran Petrol Sanayi Araştırma Enstitüsü ve Kore Yerbilimleri ve Maden Kaynakları Enstitüsü arasında işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca ÇHC

ve İran arasında petrol terminali inşaatına dair anlaşma kabul edilmiştir (Tehran Times, 2016).

Alec Stone'a göre, devletler makroekonomik politikalarını ve ekonomik hedeflerini uluslararası işbirliği olmadan gerçekleştiremez hale gelmiştir (Stone, 1994). Bu yüzden devletler ekonomik hedeflerine ulaşmak için diğer devletler ile işbirliğine girmeye mecburdur. Bu sebeple yaptırımların kalkmasıyla uluslararası alana dönüş yapan İran ile diğer devletlerin işbirliği yaparak ortaklaşa çalışmak istemeleri daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Yabancı şirketlerin İran piyasasına geri dönüşüyle İran'ın gelişmemiş petrol sahalarının gelişmesi, mevcut petrol üretimi ve ihracatının artması beklenmektedir. Ekonominin önemli parçası olarak sayılan enerji alanındaki gelişmeler her devletin politikası açısından önemli bir unsurdur. Çünkü neoliberallere göre devletin gücünü belirleyen ekonomik güç askeri güçten daha önemlidir. Bundan dolayı İran'ın JCPOA sonrası enerji işbirliğini çeşitlendirerek ekonomisini geliştirme çabası ekonomik gücünü arttırmak istemesinden kaynaklanmaktadır.

İran'ın petrol sektörüne dâhil doğal gaz sektörünün mutlak kazanç temelinde yeni işbirliklerinin meydana gelmesi, eski durdurulmuş projelerin aktif hale gelmesi öngörülmektedir. Avrupa enerji güvenliği için önemli rol oynamaya başlayan İran, Hazar denizi doğal gazı ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede AB taşıma kapasitesi 32 milyar metreküp olan Nabucco projesini İran'a uygulanan yaptırımların kaldırılması ve ülkenin enerji piyasasına geri dönüşü ile tekrar gündeme getirebilmektedir. 2002'den bu yana gündemde olan proje yapımının 2011-2014 yılları arasında tamamlanması öngörülmekteydi. Fakat enerji ihracatı yapan ülkelerin görüş uyumsuzluğundan dolayı proje 2018'de ertelenmiş, İran'ın yaptırımlara maruz kalarak etkisiz kaldığı 2014'te projenin gerçekleşemeyeceği kesinleşmiştir (İsmaylov, 2015).

Nabucco 2009'da AB desteği ile Rus doğal gazına alternatif olarak başlatılan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğal gaz taşımak üzere planlanan bir boru hattı projesidir. Daha sonra "Nabucco Batı" ismini alan bu proje farklı sebeplerden dolayı iptal edilerek bunun yerine Trans Adriyatik Boru Hattı (Trans Adriatic Pipeline-TAP) projesi tercih edilmiştir (Kusznir, 18 February 2013). TAP 870 km uzunluğundaki başlangıçta kapasitesi yıllık 10 milyar metre küp daha sonra ise yıllık 20 milyar metre küp olarak planlanan bir doğal gaz boru hattı projesidir (Trans Adriatic Pipeline). Yaptırımların kaldırılmasıyla İran'ın Nabucco ve Nabucco projesinin yerine geçen TAP projesinde

yer alabilmesi, dolayısıyla Avrupa enerji sıkıntısını çözmeye etkin rol alabilmesi konuşulmaktadır. Günümüzde dünyada büyük ekonomik ve askeri güce sahip güçlü devletlerin serbest piyasa ekonomiyi benimsemiş oldukları ortaya çıkmış, dolayısıyla İran da kapitalist sistemin güçlü aktörü olmak için izole edilmiş aktör konumundan çıkarak serbest ekonomi piyasayı benimseyerek uluslararası projelerde yer almak istemektedir. Çünkü serbest piyasa ekonomisinin yayılması, ticaretin serbestleşmesi ve demokrasinin gelişmesi uluslararası istikrar açısından bir güvence sağlamaktadır (Arı, 2013, s. 318).

Ayrıca yaptırımlardan dolayı askıya alınmış ve Nabucco'ya alternatif olarak sunulan kapasitesi yıllık 37 milyar metreküp ve İran doğal gazını Pars körfezinden Avrupa'ya taşıyacak ve Tebriz-Ankara doğal gaz projesini de içeren Pars doğal gaz projesi yeniden gündeme getirilebilir. Pars doğal gaz projesi Avrupa'ya ulaştıktan sonra iki kola ayrılarak, güney kolu Fransa ve İspanya'ya, kuzey kolu Almanya, Avusturya ve İsviçre'ye doğal gaz ulaştırması için planlanmıştır. Bu proje gerçekleşmediği takdirde İran'ın Avrupa'ya doğal gazını ulaştırmak için yeni bir proje olarak Trans Anadolu doğal gaz boru hattı (Trans Anatolian Gas Pipeline - TANAP) projesi karşısına çıkmaktadır. TANAP, Azerbaycan'ın Şah Deniz alanından Türkiye'nin aracılığıyla Avrupa'ya doğal gaz taşımak için tasarlanan bir projedir. Azerbaycan doğal gaz kaynaklarının Avrupa doğal gaz ihtiyacını karşılamak için yetersiz bulunduğu takdirde İran'ın yaptırımların kaldırılmasıyla projede yer alıp almaması tartışılmaktadır (Polunin, 2015).

İran doğal gazını Avrupa pazarına ulaştırmak için diğer bir yol, İran-Türkiye-Avrupa (Iran-Turkey-Europe-ITE) doğal gaz boru hattı projesinin faaliyete geçmesidir. ITE İran ve Türkmenistan doğal gazının Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya transfer edilmesi için hedeflenmiş olan bir projedir. Uzunluğu 5000 km civarında olan projenin Avrupa'ya taşınacak yıllık gaz miktarı hedefi 35 milyar metre küp, projenin maliyeti yaklaşık 8 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Projenin İran doğal gazının Türkiye'den geçeceğine dair "Mutabakat Tutanağı" iki ülke arasında 17 Kasım 2008'de imzalanmıştır (İran-Türkiye-Avrupa Boru Hattı Projesi). 2010'da başlayan proje çalışmalarından sonra iki ülke temsilcileri 16-19 Eylül 2015'te Antalya'da bir araya gelmişlerdir. Yaptırımlardan dolayı ilerleme kaydedemeyen proje yaptırımların kaldırılmasıyla durduğu yerden devam etmiştir. Taraflar ITE projesini görüşmek için 6 Ekim 2016'da Trabzon'da ikinci bir

ilerleme toplantısını gerçekleştirmişlerdir (Enerji Haber, 2016). Yaptırımların tamamen kaldırıldığında projenin hayata geçmesi için bir engel bulunmamaktadır.

Bunun dışında İran'ın JCPOA sonrası enerji politikaları Orta Doğu, Uzak Doğu, Asya ve Avrupa bölgelerine uzanarak çeşitlenmesi beklenmektedir. Yaptırımlardan dolayı dondurulan veya iptal edilen projelerin tekrar hayata geçirilmesi öngörülmektedir. İran-Bahreyn, İran-Kuveyt, İran-BAE, İran-İrak-Suriye, İran-Pakistan-Hindistan, İran-Pakistan-Çin ve İran-Umman-Japonya-Güney Kore-Hindistan doğal gaz boru hat projeleri dâhil toplamda 15'e yakın benzer boru hattı, 7'ye yakın LNG projeleri aktif hale gelmesi beklenen projeler arasında yer almaktadır (US Energy Information Administration, 2015).

Sırasıyla bakacak olursak, İran-Bahreyn doğal gaz boru hattı 2010 yılı itibarıyla yıllık 10 milyar metre küp İran doğal gazını Basra Körfezi aracılığıyla Bahreyn'e taşımak için planlanan ve maliyeti 316 milyon dolar olarak hesaplanan bir projedir. 2007'de iki ülke arasında doğal gaz boru hattı projesinin inşaatı ile ilgili mutabakat zaptı imzalanmıştır. Fakat İran'ın Bahreyn içişlerine karışması gibi siyasi anlaşmazlıklardan ve yaptırımlardan dolayı dondurulmuştur (The Simdex Future Pipeline Projects Worldwide Guide). İran ve Suudi Arabistan arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesinden dolayı³ (Ulrichsen, 2016) Suudi Arabistan'ın yakın müttefiki olan Bahreyn de İran ile olan ilişkilerine son vermiştir. Projenin İran'a karşı uygulanan yaptırımların kalkmasıyla mümkün olabilecek iken yaşanan siyasi krizden dolayı yakın zamanda gerçekleşip gerçekleşmemesi tartışılmaktadır.

Kuveyt, İran ve Suudi Arabistan ülkeleri İran topraklarında bulunan Araş, ayrıca Arap topraklarında bulunan Dorra sahalarını ortaklaşa kullanmaktadırlar. Kuveyt ve İran arasında 2005'te yıllık 3 milyar metre küp İran doğal gazını Körfez aracılığıyla Kuveyt'e ulaştırmak amacıyla mutabakat zaptı imzalanmıştır (Jalilvand, June, 2013). Fakat fiyat konusundaki anlaşmazlıklar ve Kuveyt'te yeni doğal gaz sahalarının açılması nedeniyle proje gerçekleştirilmemiştir. İran yetkililikleri 2010'da tarafların günlük 8,5 milyon metre küp İran doğal gazını Kuveyt'e taşıma ile ilişkin anlaşmaya vardıklarını belirtmiş olsa da daha önce de olduğu gibi fiyat konusundaki tartışmalarından dolayı rafa kaldırılmıştır. Fakat İran ve Suudi Arabistan arasında yaşanan siyasi kriz Kuveyt-İran ilişkilerine de olumsuz yansıyor Kuveyt Tahran'daki büyükelçisini geri çağırıldığını açıklamıştır. Projenin yakın gelecekte

faaliyete geçmesi yaşanan problemlerden dolayı şu an için mümkün gözükmemektedir.

2001'de İran ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) Crescent Petroleum şirketi arasında 25 yıllık doğal gaz anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre İran, Salman sahasından günlük 5,2 milyar metre küp doğal gaz Körfez aracılığıyla Şarja'ya taşınması hedeflenmiştir (Jalilvand, June, 2013). Boru hattının inşaatı 2008'de başarıyla tamamlanmasına rağmen fiyat ve miktar konusundaki anlaşmazlıklardan dolayı doğal gaz ihracatı gerçekleşmemiştir. 2010'da İran resmi olarak Crescent Petroleum şirketi ile olan anlaşmasını iptal etmiş, fakat yaklaşık bir sene sonra İran'ın yarı resmi Fars Haber Ajansı, tarafların yeni bir anlaşma elde ettiklerini duyurmuştur. Proje gerçekleşmeyince İran Salman sahasını yurt içi boru hatlarına bağlamak üzere 750 milyon dolar yatırımda bulunmuştur (Abidi & Fesharaki, 2011). BAE ve İran arasındaki fiyat konusundaki anlaşmazlıklar 2012'de Basra Körfez'indeki üç ada ile ilgili tartışmalarla devam etmiştir. Katar doğal gazının Dolphine boru hattı ile BAE'ne taşınması, buna ek olarak LNG tankerler ile de doğal gazın taşınmasının dâhil olması İran-BAE doğal gaz işbirliğinin yakın gelecekte mümkün olmadığını göstermekte ama alternatifler arasında yer almaktadır (Jalilvand, June, 2013). İran-Suudi Arabistan krizi BAE'nin İran ile olan ilişkilerini olumsuz etkileyerek BAE Tahran ile diplomatik ilişkilerin maslahatgüzarlık seviyesine indirmiş ve ülkedeki İranlı diplomatların sayısını düşürmüştür.

2007'de Şam ve Tahran arasında İran doğal gazını Türkiye aracılığıyla Suriye'ye taşımak için mutabakat zaptı imzalanmıştır. Maliyeti 1 milyar dolar, kapasitesi yıllık 2,8 milyar metre küp olan mutabakat zaptı iptal olup, 2011'de projeye Irak'ın da eklenmesiyle kapasitesi yıllık 40 milyar metre küpü oluşturan yeni mutabakat zaptına imza atılmıştır. Irak'tan geçen "İslam Boru Hattı" 24 milyar metre küp Güney Pars doğal gazını Lübnan'a, Lübnan'dan Akdeniz aracılığıyla Avrupa'ya ulaştırılması hedeflenmiştir. (Jalilvand, June, 2013, s. 9). İran yetkilileri İran-Irak boru hattının inşasının başladığını duyurmuşlar fakat İran-Irak-Suriye doğalgaz boru hattı projesi, bölgedeki çatışma ve terör nedeniyle, bu aşamada olanaklı görünmemektedir. Fakat bölgedeki çatışmaların sona ermesiyle birlikte gelecekte projenin gerçekleşmesi olumlu ikili ilişkiler sayesinde mümkün olabilmektedir.

İran-Pakistan-Hindistan (IPI) boru hattı projesi 1990'lı yıllarda ortaya çıkmış fakat Pakistan-Hindistan gergin ilişkilerinden dolayı ancak 2005'te hayata

geçirilmeye başlamıştır. 2,670 km uzunluğundaki IPI boru hattı Güney Pars doğal gazını Pakistan'ın Belucistan, Sindh ve Hindistan'ın kuzey-batısı ile Deli'ye taşımak için amaçlanmıştır. Boru hattının ilk taşıma kapasitesi yıllık 22 milyar metre küp, daha sonra yıllık 55 metre küpe ulaşması planlanmıştır. 2009'da Pakistan ve İran 2014, Mart'tan itibaren yıllık 8 milyar metre küp doğal gaz taşımaya dair 25 yıllık anlaşmaya imza atmışlardır (The Iran-Pakistan-India Pipeline Project: Cross-Border Gas Pipeline Challenges). Güney Pars'tan İnanşehr'e kadar uzanan boru hattının İran kısmı tamamlanmıştır. Mart, 2013'te dönemin İran Cumhurbaşkanı Mahmoud Ahmedinejad ve Pakistan Cumhurbaşkanı Asif Ali Zardari IPI'nin Pakistan kısmı inşaatının başlangıç törenini kutlamışlardır (Reuters, 2013). Boru hattının Hindistan'a kadar nasıl uzanacağı ile ilgili bilgiler daha belirsizken Hindistan, Pakistan'ın Belucistan'daki radikal gruplardan kaynaklanan güvenlik endişeleri, projenin fiyatı ve ABD'nin hat ile ilgili sert görüşlerinden dolayı 2007'den sonra taraflar arasında devam eden görüşmelere katılmamıştır. Pakistan ve Hindistan arasındaki krizi sonlandırmak adına "Barış Boru Hattı" olarak da tanımlanan IPI projesi, faaliyete geçirilmemiştir. Fakat 2010'da İran ve Pakistan arasında imzalanan anlaşma kapsamında, Tahran ve İslamabad arasında doğalgaz boru hattı projesinin gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Lele & Roy, January, 2011).

Hindistan'ın ABD baskısı üzerine IPI boru hattı projesinden geri çekilmesinden sonra İslamabad, İran-Pakistan (IP) boru hattının Pakistan kısmını tamamlamak için ÇHC'den yardım istemiştir. ÇHC'nin IP boru hattına dâhil olması yeni İran-Pakistan-Çin (IPC) doğal gaz projesini ortaya çıkarmıştır. IPC boru hattı projesi Pakistan'ın Gwadar ve Nawabshah şehirleri aracılığıyla Çin'in Xingjiang bölgesine İran doğal gazını taşımak için hedeflenmiştir. IPC boru hattı 46 milyar dolarlık Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC) projesinin bir parçasıdır. CPEC Gawadar'ı Sincan'a bağlayacak olan kara, demir, enerji yolu boru hatlarından oluşan bir projedir (Syed, 2015). Projenin ilk bölümünün 2017 yılın sonunda, kalan kısmının ise 2020 yılına kadar tamamlanması beklenmektedir (Sputnik Analiz, 2015).

Diğer tarafta İran-Hindistan ilişkileri ABD baskısına rağmen olumlu yönde ilerlemektedir. Pakistan'da boru hattının inşasına başladıktan sonra New Deli, ülkesi için faydalı olan her konuda her iki taraf (İran ve ABD) ile de görüşmelerine devam edeceğini bildirmiştir (Jalilvand, June, 2013, s. 9). Hindistan

Pakistan'ı devre dışı bırakarak, maliyeti 4,5 milyar dolar ve günlük 31 milyar metre küp doğal gaz taşıma kapasitesine sahip İran doğal gazını Umman Körfezi ve Arap Denizi ile Hindistan'a taşımak için görüşmeler sürdürmektedir. Projeye iki ülke dışında Umman'ın da katılması konuşulmaktadır (Press Tv, 2016).

İran-Umman 2005'te doğal gaz ve petrol alanında kapsamlı mutabakat zaptına imza atmış ve yıllık 8 milyar metre küp İran doğal gazı Umman'a ihraç edilmesi planlanmıştır (Sputnik News, 2015). Anlaşma, fiyat konusundaki anlaşmazlıklar ve ABD'nin Umman'a baskısı nedeniyle hayata geçirilmemiştir. 2011-2012'de iki ülke arasında yapılan doğal gaz fiyatı ile ilgili son anlaşmaya göre İran doğal gazı Pakistan üzerinden Umman Körfezi'ne taşınması hedeflenmiştir (Jalilvand, June, 2013, s. 8). Daha sonra boru hattının Japonya, Güney Kore, Hindistan'a kadar uzatılması, İran'ın Umman kıyısında bir LNG tesisi kurarak doğalgazını dünyaya deniz aracılığıyla transfer etmesi öngörülmüştür. Fakat İran-Umman olumlu ilişkilerine rağmen jeopolitik ve siyasi nedenlerden dolayı İran doğal gazın Umman'a taşınması gerçekleşmemiştir.

JCPOA sağlandıktan sonra iki taraf Umman-İran doğal gaz boru hattının ön mühendislik tasarım ve projelendirme işlemlerine 2015 yılın Ağustos ayının sonunda başlamıştır. İran'ın Kış alanından Umman'a kadar ulaşacak olan boru hattının 200 km uzunluğunda olup deniz altından geçmesi planlanmaktadır (Sen, 2016). İran-Suudi Arabistan krizine rağmen

Umman İran ile diğer ülkelerin aksine diplomatik ilişkilerini devam ettirmiştir. Bu yüzden de iki ülke arasında hedeflenen projenin hayata geçirilmesi beklenmektedir.

5. SONUÇ

Sonuç olarak, JCPOA sorası İran yetkilileri Tahran'ın yaptırımlar kalkar kalkmaz uluslararası alana hızlı bir şekilde geri döneceğini ilan etmişlerdir. İran bu geri dönüşü neoliberal teori bağlamında etkili olduğu petrol ve doğal gaz sektörlerinde mevcut olan üretimini arttırarak ve yabancı sermayeyi çekerek yeni üretim yerlerinin açılmasıyla sağlayacaktır. Bu amaçla yaptırımlar kaldırıldıktan sonra İran yabancı sermayeyi arttırma bağlamında ÇHC, Rusya, Güney Kore ve birkaç Batılı şirketleri ile işbirliğine girmiştir. Ayrıca doğal gaz sektöründe mevcut olan ve inşaatı durdurulan boru hattı projelerini canlandırmak ve faaliyete geçirmek için potansiyel ülkeler ile görüşmelerini sürdürmektedir. Neoliberal teoriye göre, İran'ın Pakistan, Hindistan ve ÇHC ile planlanan doğal gaz boru hattı projelerinin mutlak kazanç nezdinde hayata geçirilmesi beklenmektedir. Buna ilaveten yaptırımların kalktığı ilk aydan sonra İran petrol ihracatının artış gösterdiği gözlemlenmiş ve bu artışın ileriki aylarda katlanarak artması öngörülmektedir. Diğer bir ifadeyle, İran'ın JCPOA sonrası enerji sektörünün aktif hale gelmesi ve yaptırımlardan önceki seviyeye ulaşması mümkün görünmektedir.

Son Notlar

- 1 Anarşi, uluslararası sistemde merkezileşmiş üst otoritenin olmadığını ve egemen devletlerin varlığından meydana gelen sorunları ifade etmektedir.
- 2 İran siyasi rejiminde karar alma mekanizmasının ağırlık merkezini dini lider oluştururken İran dış politikasına yön veren ve ikincil öneme sahip olan kurumsal yapı ise cumhurbaşkanlık makamıdır.
- 3 Suudi Arabistan'ın Şii din adamı Nimr Bakır El Nimr'in idam edilmesinden sonra İran Riyad diplomatik temsilcilerini ateşe vermiştir. Bu olaydan sonra Suudi Arabistan İran ile ilişkilerini keserek Tahran'daki Büyükelçisini geri çağırmıştır.

Kaynaklar

KİTAPLAR:

Abidi, S., & Fesharaki, F. (2011). The Iranian Gas Industry: Upstream Development and Export Potential. B. F. Stern içinde, *Natural Gas Markets in the Middle East and North Africa*. Oxford: Oxford University Press.

Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. Bursa: MKM Yayıncılık.

Çakmak, H. (2014). *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2001). *Power and Interdependence*. New York: Addison Wesley Longman.

Lipson, C. (1993). International Cooperation in Economic and Security Affairs. D. Baldwin içinde, *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate* (s. 60-84). New York: Columbia University Press.

Nye, J. S. (1992). The Changing Nature of World Power. E. R. Charles W. Kegley içinde, *The Global Agenda: Issues and Perspectives* (s. 117). New York: Mc-Grew Hill.

Stein, A. (1993). *Coordination and Collaboration: Regimes in An Anarchic World*. D. A. Baldwin içinde, *Neorealism and Neoliberalism* (s. 72). New York: Columbia University Press.

Viotti, P. R., & Kauppi, M. V. (1999). *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism and Beyond, Third Edition*. USA.

Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

DERGİLER:

İsmaylov, E. (2015). Lozan Çerçeve Antlaşması Sonrasında İran-Rusya. *Bilgesam Analiz*, No:1206.

İşeri, E. (Haziran 2012). Ya İran Nükleer Programı Enerji İçinse? Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Yansımaları. *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 42, 55-56, 58.

Jalilvand, D. R. (June, 2013). Iran's Gas Exports: Can past Failure Become Future Success? *The Oxford Institute For Energy Studies*, 5.

Kusznir, J. (18 February 2013). TAP, Nabucco West, and South Stream: The Pipeline Dilemma in the Caspian Sea Basin and Its Consequences for the Development of the Southern Gas Corridor. *Caucasus Analytical Digest*, No. 47, 3-4.

Lele, A., & Roy, M. S. (January, 2011). Engaging Iran in the New Strategic Environment: Opportunities and Challenges for India. *Strategic Analysis*, Volume. 35, No:1.

Stone, A. (1994). What is a Supranational Constitution? An Essay in International Relations Theory. *The Review Politics*, Vol. 56, No.3 (Summer), 441-473.

İNTERNET DERGİLERİ:

Akhundzada, E., & Özkan, S. (2014, Aralık). *İran Enerji Görünümü*, http://www.hazar.org/UserFiles/yayinlar/raporlar/iran_Turkce_3_.pdf . (5.06.2016).

Benoit, F. (2016, January 15). *As Iran Prepares to Sell Its Oil, Official Look at Ways to Bolster the Price*. <http://www.wsj.com/articles/iran-mulls-bartering-oil-other-changes-ince-sanctions-are-lifted-1452885571> (15.04.2016).

Lee, J. (2015, April 15). *Iraq-Business News*. Iran Could Supply Gas to Kuwait via Iraq: http://www.iraq-businessnews.com/2015/04/15/iran-could-supply-gas-to-kuwait-via-iraq/?utm_medium=twitter&utm_source=twitterfeed (6.08.2016).

Polunin, A. (2015, Nisan 7). *Svobodnaya Pressa*. İran Potesnit Rossiyu Na Gazovom Rinke (İran Doğal Gaz Piyasasında Rusya'yı Sıkıştıracaktır): <http://svpressa.ru/economy/article/117981/> (17 Ekim 2016).

Sandıklı, A., & Emeklier, B. *İran'ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri*. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-173-2014120952iran.pdf> (20 Ağustos 2016).

Sen, I. (2016, April 12). *Arabian Industry*. Basic Engineering of Iran-Oman Gas Pipeline Starts: <http://www.arabianindustry.com/oil-gas/news/2016/apr/12/basic-engineering-of-iran-oman-gas-pipeline-starts-5347199/> (17 Ekim 2016).

Syed, F.-e.-H. (2015, July 1). *The Express Tribune*. China's Entry Into Pipeline Politics,: <http://tribune.com.pk/story/912455/chinas-entry-into-pipeline-politics/>(10 Ağustos 2016).

Şenyurt, A. H. (2013, Temmuz 19). *Bilgesam*. İran-Hindistan İlişkilerinin Sınırları: [http://www.bilgesam.org/incele/79/-iran-hindistan-iliskilerinin-sinirlari/#.VciHDfntlu0\(10.08.2016\)](http://www.bilgesam.org/incele/79/-iran-hindistan-iliskilerinin-sinirlari/#.VciHDfntlu0(10.08.2016)).

Tagliapietra, S., & Fondazione, E. M. (2014). *Iran after the (Potential) Nuclear Deal: What's Next for the Country's Natural Gas Market?* <http://www.feem.it/userfiles/attach/20143201053394NDL2014-031.pdf> (14.07.2016).

Ulrichsen, K. C. (2016, Ocak 6). *BBC News*. Iran-Saudi Crisis "Most Dangerous for Decades": <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-35219693> (19 Ekim 2016).

İNTERNET KAYNAKLARI:

Aljazeera. (2016, Ocak 17). İran Nükleer Programı ABD ve AB, İran'a Yaptırımlar Kaldırdı: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-ve-ab-irana-yaptirimlari-kaldirdi> (26.05.2016).

BP Statistical Review . (2015). <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf> (26.05.2016).

Enerji Haber. (2016, Ekim 7). İran-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Toplantısının İkincisi Trabzon'da Yapıldı: <http://enerjihaber.com/iran-turkiye-avrupa-dogalgaz-toplantisinin-ikincisi-trabzon-da-yapildi/3539/> (08.10.2016).

Gas Matters. (2010, April). <http://www.eprg.group.cam.ac.uk/wp-content/uploads/iran's%20latest%20import-export%20options.pdf> (27.10.2016).

Information Note on EU Sanctions to be Lifted under the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA). (2016, January 23). http://eeas.europa.eu/top_stories/pdf/iran_implementation/information_note_eu_sanctions_jcpoa_en.pdf (18.06.2016).

İran-Türkiye-Avrupa Boru Hattı Projesi. İran-Türkiye-Avrupa Boru Hattı Projesi: <http://www.ite-pipeline.com/default.aspx> (12.08.2016).

Jewish Virtual Library (2015, July 14) Joint Comprehensive Plan of Action: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsources/images/Iran/iranddeal.pdf> adresinden (05.09.2016)

- National Iranian Oil Company*. (2016, July 5). British Petroleum Iran Office to Open: <http://www.nioc.ir/portal/home/?news/7183/7170/172223/British-Petroleum-Iran-Office-to-Open> (17.10.2016).
- Official Website of the President of the Islamic Republic of Iran*. (2016, April 12). Iran, Italy ink 6 MoUs, Agreements: <http://president.ir/en/92860> (17.10.2016).
- Oil in Iran*. (2015). World Energy Council: <https://www.worldenergy.org/data/resources/country/iran/oil/> (28.10.2016).
- Petro Energy Information Network* (2014, September 24) Iran Ready to Supply Energy to Europe : [http://www.shana.ir/en/newsagency/225412/Iran-Ready-to-Supply-Energy-to-Europe\(20.05.2016\)](http://www.shana.ir/en/newsagency/225412/Iran-Ready-to-Supply-Energy-to-Europe(20.05.2016)).
- Press Tv*. (2016, February 29). India Presses for Undersea Iran Gas Plan: <http://www.presstv.ir/Detail/2016/02/29/452934/Iran-India-gas-pipeline-TAPI-Pakistan> (28.09.2016).
- Reuters*. (2013, Mart 11). Pakistan Starts Work on Iranian Gas Line Opposed by U.S.: [http://www.reuters.com/article/us-iran-pakistan-gas-idUSBRE92A09X20130311\(17.10.2016\)](http://www.reuters.com/article/us-iran-pakistan-gas-idUSBRE92A09X20130311(17.10.2016)).
- Sputnik Analiz*. (2015, Mayıs 5). İran Gazı Pakistan ve Türkiye'den Dünyaya Yayılacak: <http://tr.sputniknews.com/analiz/20150721/1016659753.html> (12.08.2016).
- The Iran-Pakistan-India Pipeline Project: Cross-Border Gas Pipeline Challenges*. The Iran-Pakistan-India Pipeline Project: Cross-Border Gas Pipeline Challenges: [http://www.iapg.org.ar/WGC09/admin/archivosNew/Special%20Projects/3.%20IGU%20GMI%20Guidelines/3.%20IGU%20GMI%20Guidelines%20FINAL%20-%20CD%20contents/Iran%20Pakistan%20India.pdf\(17.10.2016\)](http://www.iapg.org.ar/WGC09/admin/archivosNew/Special%20Projects/3.%20IGU%20GMI%20Guidelines/3.%20IGU%20GMI%20Guidelines%20FINAL%20-%20CD%20contents/Iran%20Pakistan%20India.pdf(17.10.2016)).
- The Mining Industry in Iran*. (2015, August). [http://www.hannamandpartners.com/uploads/2015/10/Iran.pdf\(04.09.2016\)](http://www.hannamandpartners.com/uploads/2015/10/Iran.pdf(04.09.2016)).
- The Simdex Future Pipeline Projects Worldwide Guide*. Iran to Bahrain Gas Pipeline: [https://simdex.com/applications/fpp/pdf.php?project=1588\(06.10.2016\)](https://simdex.com/applications/fpp/pdf.php?project=1588(06.10.2016)).
- Tehran Times*. (2016, Mayıs 6). Major Companies Expanding Presence in Iran's Oil Sector: <http://www.tehrantimes.com/news/301178/Major-companies-expanding-presence-in-iran-s-oil-secto> (17.10.2016).
- Times of Israel*. (2015, September 29). Full Text of Rouhani's 2015 Address to the UN General Assembly: <http://www.timesofisrael.com/full-text-of-rouhanis-2015-address-to-the-un-general-assembly/> (15.04.2016).
- Trans Adriatic Pipeline*. Trans Adriatic Pipeline: <http://www.tap-ag.com/the-pipeline/route-map> (12.08.2016).
- United Nations Security Council*. (2015). Resolution 2231 (2015): [http://www.un.org/en/sc/2231/\(03.10.2016\)](http://www.un.org/en/sc/2231/(03.10.2016)).
- US Energy Information Administration* (2015, June 19). [https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Iran/iran.pdf\(19.8.16\)](https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Iran/iran.pdf(19.8.16))
- US Energy Information Administration*. (2016, January 19). Iran's Petroleum Production Expected to Increase as Sanctions are Lifted: [http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=24592\(13.09.2016\)](http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=24592(13.09.2016)).